

SZEMLE**SZÉCSÉNYI LÁSZLÓ**

egyetemi adjunktus

Janus Pannonius Tudományegyetem

(Pécs)

a Bécsi Egyetem munkatársa

(Bécs)

Az értékpapírok kialakulásának történeti előzményei¹**I.****Bevezetés**

A mai értelemben vett értékpapírok Európában a XI-XII. században a kereskedelmi jog felvirágzásával párhuzamosan alakultak ki. A váltó és az egyéb ún. birtokosi papírok (*Inhaberpapiere*) keletkezését alapvetően az okirati forgalom kifejlődése, illetve az olyan konstitutív jellegű okiratok kialakulása tette lehetővé, melyekben kötelem jogosultjának személye bizonytalanná vált. A modern pénzgazdaságok szempontjából oly fontos szerepet játszó értékpapírok kialakulásának feltárása és bemutatása nemcsak a jogtörténet-tudomány számára fontos, hiszen az értékpapírfunkciók működése, vagy az értékpapír joghatása körében felmerülő számtalan probléma megoldásához csak akkor kerülhetünk közelebb, ha a történetileg indokolt helyes utat választjuk. A több száz éves fejlődéshez képest a következő rövid áttekintés esetleg csak a másodperc töredékének tűnhet, de talán mégis sikerül kitölteni valamennyit abból az űrből, melyet a ko-

rábbi évtizedek jogtörténet-tudománya hagyott maga után a („burzsoá”) kereskedelmi jogi intézmények eredetének feltárását illetően.

II.**Előzmények az ókorban***1. Ókori kelet*

A jogtörténészek máig nem látnak világosan az értékpapírok antik gyökereivel kapcsolatban. Számos olyan ókori forrást ismerünk azonban, melyek alapot adhatnak arra, hogy a konstitutív („jogmegtestesítő”) okiratok gyökereit már az antik jogrendekben keressük. *Babilóniában* ismereteink szerint bevett szokás volt a jogügyletek írásba foglalása. Az okiratokat agyagba karcolták, kiégették, s lepecsételték. Ha az okiratot érvényteleníteni akarták, akkor kettétörték. Ilyen agyaglapok az i.e. 3. és 2. évezredből szép számmal maradtak fenn.² Az agyaglapok érett egyenletes hivatali stílusban fogalmazódott szövege arról tanúskodik, hogy már ekkor ismertek voltak bemutatóra szóló fizetési utalványok.³

Az i.e. VIII. századból származó *Tóbiás könyve* követelések harmadik személyek általi behajtásáról, valamint olyan *adósságlevelekről* tudósít, melyek az izraeliták között voltak használatosak:

4 20Aztán, fiam, azt is elmondom neked, hogy 10 talentum ezüstöt letétbe helyeztem a médiái Rágesben Gábaelnél, Gábri testvérnél. (...)5 2De hogyan kérhetném én el azt a pénzt, amikor ő sem ismer engem és én sem

ismerem őt. 3(...) Van róla írás, melyet mind a ketten aláírtunk, aztán én kettévágtam, hogy mind a kettőnknek jusson belőle egy rész. Az egyik fele nálam van, a másik a pénz mellett.9 1Tóbiás ekkor Ráfaelhez fordult: 2 „Azarja testvér – mondta neki – végy magadhoz négy szolgát és két tevét és indulj el Rágesba! 3Menj el Gábaelhez, add át neki az elismervényt és vedd át tőle a pénzt.” (...) 5(...) Ráfael tehát elment négy szolgálival és két tevével Médiába, Ragesbe. (...) Megmutatta neki az elismervényt, (...) Gábael átadta neki a zsákokat – a pecsét érintetlen volt rajtuk.⁴

Végül említést érdemel a *Talmud* is, mely tartalmaz egy döntést, ahol olyan okirat kerül említésre, melyet a leírás alapján bemutatóra szóló okiratnak lehet tekinteni.⁵

2. 1. A görög jog

A görögök az i. e. X. században vették át az írást keletről, de nem a sumér ékírást, hanem a föníciai betűírást. A szerződések írásban foglalása a formátlanság elve ellenére is szokásos volt.⁶ A kölcsön és hitelügyletek köréből számtalan okirat maradt ránk; ilyen szerződésekre találunk utalásokat a templomi számlákban, illetve az alapítványi feljegyzésekben. Azt biztosan tudjuk, hogy a görög bíró szabad bizonyíték-mérlegelése következtében az okiratoknak nem volt előre meghatározott bizonyító ereje. Vitatott ezzel szemben, hogy a görög okiratok mennyiben tekinthetők az értékpapírok előzményének, azaz mennyiben rendelkeztek konstitutív jelleggel.⁷ A tradicionális felfogás szerint az ok-

1 A tanulmány az F 7003 sz. OTKA pályázat keretében készült.

2 *Rehme, Paul*: Geschichte des Handelsrechts in *Ehrenberg, Viktor* (Hrsg.): Handbuch des Handelsrechts, Leipzig 1913. 55.

3 uo. 59.

4 Biblia, Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás, Szent István Társulat, Budapest 1992. 487.

5 A Talmud Kr. u. a 4. évszázadban keletkezett a zsidó jog legfontosabb szabályainak, vitás kérdéseinek utolsó összefoglalásaként. Értékpapírjogi vonatkozású példáit közli *Kuitze*: Die Lehre von Inhaberpapieren. Leipzig 1857. 49. kk.

6 *Goldschmidt, Levin*: Handbuch des Handelsrechts, I. Band, I. Abtheilung: Universalgeschichte des Handelsrechts, Erste Lieferung. Stuttgart 1891, 55.

7 A vita összefoglalását lásd *Schultze-von Lasaulx, Hermann Arnold*: Beiträge zur Geschichte des Wertpapierrechts. Marburg 1931, 16. kk.

iratok a különböző záradékok ellenére nem tekinthetők konstitutívnak.⁸ Az újabb – egyébként vitatott – kutatások szerint⁹ az ún. *Kyria-* (avagy *mértékadósági*) záradék azonban abszolút bizonyító erőt kölcsönzött az okiratoknak. Mivel ez a bizonyító erő a fiktív okiratokhoz és az absztrakt kötelezettségvállalást tartalmazó kötelezvényekhez is kapcsolódott, ezért tekinthetők bizonyos görög okiratok konstitutív jellegűnek.

Goldschmidt szerint a későbbellen jog ismerte a rendeletre és bemutatóra szólóan kiállított kötelezvényeket (*synagrapha*), melyeknél a birtokos, illetve a hitelező által (rendeletében) megnevezett személy volt jogosult az okiratban leírt, közvetlenül végrehajtható követelési jogot érvényesíteni.¹⁰ Kr. e. kb. 341-ből származik az a *Demoszthenésznek* tulajdonított beszéd, amely egy tengeri kölcsönről kiállított okiratot említ. Az okiratban a berakodásra váró 3000 amfora bor azzal a záradékkal került elzálogosításra, hogy ha a hajó megérkezését követő 20 napon belül az adós a kölcsönt nem fizeti vissza, úgy a hitelezők jogosultak a rakományt birtokba venni, értékesíteni, s ha a tartozást ez sem fedezi, úgy az adós egyéb vagyonára végrehajtást vezetni.¹¹

Az újabb kutatások *Goldschmidt* álláspontját támasztják alá; ennek bizonyítására szolgálnak a fennmaradt okiratok közül az ún. *Nikareta-kölcsön*¹² és az *Amorgos-szigeteki okirat*¹³ is. Ezek az utóbb fellelt okiratok

egyértelműen bizonyítják az ún. *végrehajtási (vagy foglalási) záradékok* létezését, melyek lényegében feljogosították az okirat által igazolt hitelezőt, hogy az adós vagyonára esedékeséskor bírói ítélet nélkül is végrehajtást vezethessen. Az ilyen tartalmú záradékokat *Mitteis* fedezte fel; megtalálhatók azok az egyiptomi papirusztekercsekben, sőt a *jusztiniánuszi* kompilációban is fellelhetők e görög jogszokás nyomai.¹⁴

Sokkal kevésbé sikerült tisztázni azonban azt a kérdést, hogy mennyiben léteztek a görög kötelmi jogban bemutatóra vagy rendeletre szóló okiratok. Az ún. *orchomenosi* felirat szerint a hitelező esedékeséskor szabadon lefoglalhatta adósának vagyonát, akár úgy is, hogy a hitelező (*Nikareta*) „helyébe más lépett”. Hasonlóan rendelkezik egy *amorgoszi* okirat is a hitelező felváltásáról. Arra azonban nincsen bizonyíték, hogy ezt a rendelkezést nyilatkozatot magára az okira vezették-e, illetve szükség volt-e az okirat bemutatására. A legvalószínűbb álláspont szerint valójában egyfajta képviselőtről van szó.¹⁵

2. 2. Római jog

A klasszikus római jogban a hellén jogból származó *írásbeli forma* csak a litterális szerződések, a végrendeletek, valamint – az eljárásjogban – a formulák esetében volt követelmény.¹⁶ Később kialakult a bizonyító erejű okiratok két fajtája: a tanúval-

lomásokat tartalmazó, objektív fogalmazású okirat (*tabulae* vagy *testatio*) és a késő-középkorban korábban kifejlődött *chirographum*, a bizonyító erővel rendelkező egyoldalú nyilatkozat.¹⁷ Jóllehet a római jogban is különböző okiratfajták léteztek, a *ius civile* mégsem ismerte a konstitutív okiratokat. Ez azonban nem zárja ki, hogy a rómaiak a *ius gentiumon* keresztül ne találkoztak volna konstitutív okiratokkal.¹⁸

Az uralkodó vélemény szerint a későrómai-bizánci időkben a *stipulációból* fejlődtek ki konstitutív magánjogi okiratok azáltal, hogy a szóbeli kötelezettségvállalást írásbeli váltotta fel. *Heinrich Brunner* alapvető munkáiban a késő-római és korai-középkori okiratok sajátos elméletét állította fel, mely hosszú időn keresztül irányadónak tűnt.¹⁹ Eszerint a stipuláció okiratba foglalt változata, azaz a *cautio* hosszú fejlődés eredményeképpen átalakult értékpapírrá. *Brunner* szerint a középkori germán okirati kultúra és a római jog között egyfajta folytonosság fedezhető fel.²⁰ A *cautio*ban alkalmazott, a mai forogományhoz hasonló alak a VI. századtól kezdve terjedt el. Az ezen időszakból kezdve alkalmazott záradékok szerint a kiállító nemcsak a név szerint megnevezett hitelezőnek ígért teljesítést, hanem „*cui dederit hanc cautionem ad exigentum*”.²¹

Brunner tézisei és kutatásai évtizedeken keresztül adták csodálatos példáját dogmatika és jogtörténet együttműködésének. *Brunner tradi-*

8 *Gneist, Rudolf*: Die formellen Verträge des neueren römischen Obligationsrecht, 1845, 469. kk.

9 *Partsch, Josef*: Der griechisch-römische Einschlag in der Geschichte des Wertpapiers, ZHR 70 (1911), 437. kk.

10 *Vö. Goldschmidt, Levin*: Inhaber-, Order- und executorische Urkunden im classischen Alterthum, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 10. (1889), 352. kk.

11 *Goldschmidt* (1889): 360.

12 Szerződés Orchomenos város és a thespiai Nikareta között. Recueil des inscriptions juridiques I, 275. kk.

13 Recueil des inscriptions juridiques I, 312. kk.

14 *Hitzig, Hermann F.*: Die Bedeutung des altgriechischen Rechtes für die vergleichende Rechtswissenschaft in *Berneker, Erich* (szerk.): Zur griechischen Rechtsgeschichte, Darmstadt 1968, 139.

15 *Hitzig*: 140.

16 *Kaser, Max*: Das Römische Privatrecht I. München 1955. 203. A perbeli okirati bizonyítás kérdéséhez lásd még *Bajory Pál*: Bizonyítás a római jogban. JK 1987/12. 658. kk.

17 *Kaser*: i.m. München 1959. 51. ; *Mitteis, Ludwig*: Römisches Privatrecht. Leipzig 1908, 292. k.

18 *Steinacker*: Die antike Grundlagen der frühmittelalterlichen Privaturkunde. Leipzig 1927, 67.

19 *Brunner, Heinrich*: Beiträge zur Geschichte und Dogmatik der Werthpapiere, ZHR 22 (1879), 59. kk. ; *Brunner, Heinrich*: Beiträge zur Geschichte und Dogmatik der Werthpapiere, Dritter Beitrag: Zur Geschichte des Inhaberpapiers in Deutschland, ZHR 23 (1878), 225. kk. ; *Brunner, Heinrich*: Carta und Notitia. Ein Beitrag zur Rechtsgeschichte der germanischen Urkunde, in *Abhandlungen zur Rechtsgeschichte, Gesammelte Aufsätze von Heinrich Brunner*, Weimar 1931, 458. kk.

20 „Az itáliai magánokirat története mindaddig torzó marad, amíg nem sikerül kimutatni kapcsolatát a régi római magánokirattal.” *Brunner, Heinrich*: Zur Rechtsgeschichte der römischen und germanischen Urkunde. I. Band. 1880. 7.

21 *Brunner* (1880): 63. kk.

tio cartae-elméletével szemben először Carl *Freundt* lépett fel meglehetősen csípős stílusban.²² Brunner (? 1915) még élt *Freundt* könyvének megjelenésekor, de *Freundt* kritikájának megválaszolását a múlt időre bízta, *Deutsches Rechtsgeschichte* c. kézikönyvében meg sem említve az őt kritizáló tudóstársat.²³ *Freundt* azonban nem maradt egyedül. *Josef Partsch*²⁴ követően *Harold Steinacker*²⁵ bizonyította be Brunner kontinuitás-elméletének fogyatékoságát. *Steinacker* a konstitutív hatású késő-római *traditio cartae*-ről alkotott nézeteket véglegesen megcáfolta. Brunner elméletét, mely az okirat joghatását az átadásban látta megalapozódni *Franz Wiacker* úgy minősítette, hogy az „egy modern értékpapírjogi probléma antik köntösbe történő öltöztetése, mely csak a kereskedelmi jogtudomány és a germanisztika természetellenes összekapcsolása révén volt lehetséges”.²⁶

Mindehhez képest *Schultze von Lasaulx* még 1931-ben bebizonyította, hogy Brunner nézetei a késő-középkori értékpapír-jellegű okiratok létezésére vonatkozóan az általa vizsgált (Lübecki és Magdeburgi) források alapján is helytállóak. Hasonlóan *Brunner* igazoló példákat közölt rövid áttekintésében *Hans Thieme*²⁷ is.

III. Az értékpapírok középkori előzményei

Amíg a római jog az értékpapírok története szempontjából lényegében

az egyes okiratfajtákhoz fűzött különböző jogkövetkezmények miatt lényeges, addig a középkori germán jogfejlődés már a mai értelemben vett értékpapírok közvetlen előzményeit fejlesztette ki.

A középkori germán jog egyik legfontosabb sajátossága a formalizmus volt. A jogi formalizmus alapja az emberi szellemnek a jogi ideák megismerésére való szüntelen törekvése; olyan formákat keres, melyekben a jog kifejeződik, s melyek annak létét hirdetik, jeleket, melyekben a jog megismerhető, megfogható. A jognak külső jelenségek révén kell megismerhetővé, kézzel foghatóvá válnia.²⁸ *Heusler* jogi formalizmus alatt a jogképzés (jogalkotás) azon stádiumát érti, melyben „az értelemmel felfogható kizárólagos jogképző elemként van elismerve; a belső (szellemi) folyamatok (érzések, hangulatok, szándékok) a jog szempontjából értékelésen kívül kerülnek vagy erősen, háttérbe szorulnak”.²⁹ Szűkebb értelemben formalizmus az az állapot, melyben cselekvések és ügyletek csak akkor minősülnek jogcselekvésnek illetve jogügyletnek, ha azok meghatározott formában (szavak, cselekvések által) történnek: a jogélet jelenségeinek belső értékét a jog által felállított formális sablonokkal mérjük.³⁰

A középkori germán jogban jogkövetkezmények meghatározott ünnepléses cselekedetekhez fűződtek: a szerződéseket sajátos formában, különös cselekvések által kötötték meg. A régi germán jogok a jogi szimbólumok gazdag tárházát ismerték, melyek változatos formában, egymástól nehezen elhatárolható változatokban

voltak használatosak. Csak említés-szerűen: eskü (*Eid, curvatis digitis*), kézfogás adásvétel és fogadás esetén, hűségeskü az összekulcsolt kezek egymásba helyezése által; *festuca (wadia)*³¹ fogadáskor, jegygyűrű házasságkötésnél, rög (*Scholle*) vagy szalmaszál (*Halm*) átadása ingatlan átruházása esetén.³²

Az írás elterjedésével a szimbólumként funkcionáló tárgyakat fokozatosan okiratok váltották fel, az okiratok átadása-átvétele jelentős szerepet kapott a jogi forgalomban. Az okiratok elsősorban a városok kereskedelmi forgalmában, a templom - kolostor - és apátsági gazdaságokban valamint a közpénzügyek területén terjedtek el. Az írásos jogi dokumentumoknak két nagy csoportja alakult ki: a királyi okiratok és a magánokiratok.³³

A magánokiratok bizonyító és ügyleti okiratok voltak.³⁴ *Brunner* a koraközépkori – a VIII. századtól előforduló – okiratoknak két fajtáját különböztette meg: a *cartát* és a *notitát*. A *carta* (a langobárd jogokban *carta, cartola, testamentum, epistola* néven) egy diszpozitív okirat volt, mely valamely jogügyletet alapított meg. Ezzel szemben a *notitia (breve, memoratorium)* egyszerű bizonyító okirat, melynek rendeltetése kizárólag az volt, hogy a jogcselekmény tanúinak nevét későbbi bizonyíthatóság szempontjából megörökítse.³⁵ Az ilyen okiratokat elsősorban bírósági eljárásokról felvett jelentések (jegyzőkönyvek) formájában ismerjük.

A *carta* szubjektív, azaz mindig egyes szám első személyben fogalmazódott, melyet az átruházó fél vagy közjegyző írt. A *notitia* objektív szö-

22 *Freundt, Carl*: Wertpapiere im antiken und frühmittelalterlichen Rechte I. 1910.

23 *Vö. Meyer, Herbert* in ZRG Germanische Abteilung Bd. 52. (1932), 470. kk.

24 *Partsch*: i.m.

25 *Steinacker*: i.m.

26 ZRG ftomanistische Abteilung Bd. 79 (1962) 492. kk.

27 Zur wertpapierrechtlichen Funktion mittelalterlichen Urkunden in FS Hermann Eichler Wien-New York 1977, 645. k.

28 *Heusler, Andreas*: Institutionen des Deutschen Privatrechts. Leipzig 1885, 47.

29 uo., 49.

30 uo.

31 lásd *Heusler*: 65. kk.; *Brunner*: Die fränkisch-romanische Urkunde als Wertpapier in Forschungen zur Geschichte des deutschen und französischen Rechtes. 1894. 525. kk.

32 *Ogris, Werner*: Rechtsgeschäfte (Form) in HRG Band 4. 296.

33 A királyi okiratok megtámadhatatlanok voltak, kiállításukhoz nem volt tanúkra szükség. A királyi rendelkezést tartalmazó okiratokat (diplomata) a király látta el kézjeggyével, míg minden más királyi okirat nem tartalmazott királyi aláírást. Ilyenek voltak: placita királyi bírósági tárgyalásról készült okiratok; indiculi: királyi utasítások, idézések; Capitularia: királyi rendeletek. *Conrad, Hermann*: Deutsche Rechtsgeschichte. Band I. Karlsruhe 1954, 189.

34 Az okiratfajták osztályozásához részletesen lásd *Breslau, Harry*: Handbuch der Urkundenlehre. Erster Band. Leipzig 1889. 41. kk.

35 *Brunner*: Carta und Notitia, 461. kk.

vezezsű, és a szerző fél vagy közjegyző készítette. A cartában tehát két tulajdonság egyesült: a bizonyító erő és a konstitutivitás. Apróbb eltérésekkel Brunner ugyanezeket a különbségeket vélte felfedezni a frank és a német okiratok esetében is.³⁶

Az okirat kiállítását, egészen pontosan a kiállító cselekvését *firmitationak* nevezték. Ez általában az okirat aláírását, vagy legalább annak megérintését jelentette. A kiállító firmitációját a tanúké követte. A frankok az okiratot a földre helyezték, a kiállító onnan vette fel s adta át a szerző félnek. A langobárdok ezzel szemben megelégedtek a formátlan átadással, a *traditioval*, mely az okiratot jogi értelemben vett carta-vá tette. Az adós kötelezettségét nem az absztrakt fizetési ígéret, hanem az okirat átadása alapította meg. A *Cartularium Langobardicum* (1070) pl. a *traditio cartulae* tizenöt különböző formáját, míg a *Lex Ribuarica* a *traditio cartae* egy bírósági és egy bíróságon kívüli változatát ismerte.³⁷

Az északi germánok és az angolszászok népnyelvéhez képest a gótok és a germán törzsek okirataikat többé-kevésbé korrump latin nyelven írták. Ezen a nyelven keletkeztek az okiratminták gyűjteményei. A mintákat a mindennapi forgalomból mérítették, a hely és személynevek mellőzéseivel. A minták szerzői gyakran írnokeként tevékenykedtek.³⁸

1. Az értékpapírok kialakulása a római okirati hagyományok és a germán szimbolizmus összeolvadása révén

A carta tehát a római írásbeli alak és a germán formalizmus szintéziséből a népvándorlások idején alakult

ki. Ügyletkötéskor az akaratot nem a kimondott szó, hanem annak szimbóluma fejezte ki az okirat átadása képében, az okirat átadásának konstitutív jelentősége volt a jogviszony megalapítása szempontjából. Az okiratok, mint dolgok jogok jelképévé, hordozójává váltak. Mindez lehetővé tette a jogérvényesítés függetlenítését az alapjogviszonytól. Ha jog érvényesítésére csak az okirat mint jogalapító szimbólum birtokosa volt jogosult, akkor semmi sem akadályozta a hitelező személyétől való elvonatkoztatást, azaz a papír átadásával együtt a jog is átruházásra kerülhetett. A változott lehetőség természetesen önmagában még nem magyarázza meg az értékpapírzáradékok kialakulását. Ennek okát sokkal inkább *bírósági képviselő és az engedményezés lehetőségének hiányában* kell keresnünk.

A frank időszak törzsi jogai a bíróság előtti (ügyvédi) képviselő lehetőségét kizárták. A perbeli képviselő igénybeviteléhez királyi privilégiumra (*lettre de grâce*), a frank jog szerint királyi *praeceptumra* volt szükség, míg a langobárd jog teljesen kizárta azt.³⁹ Franciaországban a *lettres de grâce-t* a XIV. századtól kezdve bárki megkaphatta, aki a szokásos öt vagy hat *sous-t* kifizette.⁴⁰ Annak az adósának, aki egy névre szóló kötelezvényből eredő követelését bírói úton kívánta érvényesíteni, de a bíróság előtt megjelenni nem tudott, *lettre de grâce-t* kellett szereznie tetemes költségekkel. Ezt a nehézséget lehetett áthidalni bemutatási vagy rendeleti záradékok alkalmazásával.

Másrésről a germán jogok egyik alapvető elve szerint az adós csak annak volt köteles teljesíteni, akivel szemben kötelezettséget vállalt. Ebből következően a korai germán jogban az engedményezés intézménye

ismeretlen volt.⁴¹ A követelést a római jog recepciójának idején is csak az adós hozzájárulásával lehetett átruházni. A hitelező helyére más akkor léphetett, ha az adós megfogadta, hogy neki fog teljesíteni.⁴² Amint a perbeli képviselő – elsősorban a városi jogokban – lehetségessé vált, úgy a követelés átruházása helyett perbeli meghatalmazást kezdtek alkalmazni, de a követelések átruházhatóságát természetesen ez sem tette teljessé.⁴³ Megoldásnak a sajátos értékpapír-záradékok alkalmazása kínálkozott.

2. Az értékpapírok megjelenése (értékpapír-záradékok)

Brunner a vizsgált források alapján az értékpapír-záradékok két fajtáját különböztette meg. A korlátozott értékpapír-záradék esetén a papír átadását igazoló bizonyítékra vagy a név szerint megnevezett hitelezőtől származó meghatalmazásra is szükség volt. Ennek alapján osztotta ezeket a záradékokat átadási és képviselői záradékokra. A korlátlan értékpapír-záradékok alternatív vagy teljes bemutatási záradékként jelentek meg.

2.1. A korlátozott értékpapír-záradékok

Korlátozott értékpapír-záradékok a VI. században, Itáliában jelentek meg az ügyleti okiratok szövegében egyrészt *exactio-s* vagy átadási-záradék („*tibi aut cui dederis ad exigendum*” vagy „*aut cui hanc cautionem deditis exigendam*”) másrészt képviselői záradék („*vel cui hanc cartulam vice vestra in manu paruerit*”) formájában.⁴⁴ Az Alpoktól északra ilyen záradékok a IX. századtól fordulnak elő („*wer den Brief von iren wegen, mit irem guten Willen, innehat, zajt*”

36 uo.

37 Brunner: Carta und Notitia 466. k. és 470.

38 Legrégibb a 60 anger-i formula (Andecavenses, VI. sz. vége). A legátfogóbb és legfontosabb gyűjtemény Markulf mintatára (Formulae Marculfi, VII. vagy VIII. sz.). Conrad: 189.

39 Vö. források feltüntetésével Brunner: Das französische Inhaberpapier des Mittelalters und sein Verhältnis zur Anwaltschaft, zur Zession und zum Orderpapier, in FS Thöl 1879, 7. kk. Újranyomva: Abhandlungen zur Rechtsgeschichte, Gesammelte Aufsätze von Heinrich Brunner, Weimar 1931, 487. kk.

40 A *procureurs* igénybevétele ettől az időtől kezdve oly mértékben szokássá vált, hogy a felperes utazási költségének megtérítését a bíróság azért utasította el, mert annak nem kellett volna személyesen Párizsba jönnie. Brunner (1879): 9.

41 lásd összefoglalóan Mitteis, Heinrich/Lieberich, Heinz: Deutsches Privatrecht. München 1981, 146.

42 A Szász-török ezt nem engedményezésnek, hanem novationak tekintette. Brunner (1879): 13.

43 Stobbe, Otto: Zur Geschichte der Übertragung von Forderungsrechten und der Inhaberpapiere. ZHR 11 (1868) 397. kk.

44 Schultze-von, Lasaulx: 41.

und fürbringt"). Ezek a záradékok arról tanúskodnak, hogy a név szerint megnevezett hitelező vagy az okirat birtokosa, akit a hitelező az okirat átadásával határozott meg jogosult a megtestesített követelést érvényesíteni.⁴⁵

Egy brandenburgi jogesetben az alábbi okirat fordult elő: „Wer den Brief mit des genannten Puchelbergen guten willen inne hätte, der sulde recht haben zu der Fordrunge sulcher schulde”. Az okirat birtokosa pert indított, az adós azal védekezett, hogy ő név szerinti hitelezőnek tartozik. A döntés értelmében a papírbirtokosnak be kellett bizonyítania, hogy „das genannte Puchelberg jm den Brief und schulde bye syme lebendigen libe mit guten willen vor gerichte vorlassen habe”.⁴⁶

A képviseleti záradékok az itáliai okiratokban kizárólag büntetések végrehajtására vonatkozóan („vel cui hanc cartulam vice cestra in manu paruerit”) kerültek alkalmazásra.⁴⁷ Egy 1283-ból származó Lübecki okirat szerint: „...promittimus eidem domino Raynerio Ecclesiae Romanae nomine vel eius certo nuncio, vel alii, qui nobis nomine ipsius presens publicum instrumentum restitueret, dare, reddere et restituere (...) centum et viginti octo libras...”.⁴⁸

2.2. Birtokosi záradékok

Az alternatív birtokosi záradék az itáliai iratokban „aut cui hoc scriptum in manum paruerit” alakban jelentek meg, Németországban a későközépkor folyamán a „wer diesen Brief inne hat”, Franciaországban az „ou au porteur” alakban. A korlátozott értékpapír-záradékoktól eltérően ez a záradék az okirat többszöri átadását is lehetővé tette. Az Iglai Törvénytörvény előtti eljárásban egy 1380-ból származó okirat szövege szerint az aláb-

biak kerültek említésre: egy bizonyos Hensil Schik „czehen schok groschen Prager pfennig yeriges und freyes czinges” járadékát egy bizonyos Niclas Alder javára fedezetül adta. Az erről kiállított járadéklevél szerint, melyben a járadék jogosultként „Alder ader sein erben” vannak megnevezve, az alábbi záradék található: „Und wer disen brieff inne hat mit willen des offtgenanten Niclasen Alder, der hat alle recht die dorinne geschriben sten”.

Hasonlóképpen szól egy 1467-ből származó okirat a Monumenta Boica gyűjteményben (vol. 10 Nr. 187 p. 553): „ik Ulrich marschalk zu Stumpfsberg – und – bekennen – das wir – zu kaufen geben haben unsern – Zehenten Zu Reikershain – dem Hannsen Walsser. – Und wer also diesen gegenwärtigen brief mit seinen guten Willen inhat und fürbringt, der hat allenthalben gen uns allen und yedem – alle die gerechtigkeit, als ob sy selben personlich eingegengen wären”.⁴⁹

Az alternatív bemutatási záradékban tehát az első jogosultat név szerint megnevezték, és a birtokost is feljogosították („dem X, oder dem der diesen Brief innehat”), míg a valódi bemutatási záradék kifejezetten az okirat birtokosát jogosította fel. Az alternatív bemutatási záradékok már a 9. században megjelentek a langobárd okiratok szövegében, széleskörű elterjedésük a 13. századra valósult meg Németországban, Flandriában, Franciaországban.

Alternatív bemutatási záradék egy brémai járadéklevélben 1295-ből: „...recognoverunt publice, quod vendiderunt Radolfo...pro 15 marcis Bremensis argenti et ponderis unius marce et dimidie redditus, quod vendiderunt Raunius marce et dimidie redditus, quos dabunt predicto Radolfo vel alicui de concivibus nos-

tris, qui presentem literam presentaverit coram nobis...”.⁵⁰

A teljes bemutatási záradékokat Brunner egészen a salernitániai okiratokig vezeti vissza a X. évszázad közepéig. Az itáliai okiratokban szövegük: „ad illo hominem, apud quem scripto iste paruerit”.⁵¹ A teljes záradékoknak ugyanaz a funkciója, mint az alternatív záradékoké, de ezek esetében az adós már csak az okirat birtokosának teljesíthetett jogszerűen.⁵² Okirat a kölni városi jogból a XIII. századból: Univeris presens scriptum visuris W. miles pincerna de Nidecchio. Noveritis, quod de nostro consensu et bona voluntate concedimus per presentes, ut exhibitori presentium, quicumque fuerit, pecunia nobis promissa et danda a civitate Coloniensi ratione compositionis inter nos et dictam civitatem ordinate et concepte nostro nomine assignetur (...).⁵³

A birtokosi záradékok nagyon gyorsan terjedtek el és váltak általánossá. Nem véletlenül, hiszen az értékpapírok lehetővé tették a mindenkori birtokos számára, hogy az okiratba foglalt jogot saját nevében, minden további igazolás nélkül érvényesíthesse.⁵⁴

Az értékpapírok kiállításával lehetőség nyílt többek között dologi jogi szabályok alkalmazására a követelések átruházására vonatkozóan, a követelés és az alapjogviszony elválasztására, a jóhiszemű papírszerzők védelmére. Az így kialakult értékpapírokban eleinte elsősorban vételár-követeléseket testesítettek meg. Elterjedésük idején a középkori városokban gyakorivá váltak a járadéklevelek (kötvények, záloglevelek). Az egyszerű pénzáttalásból a kifejlődött a váltó, és a késő-középkorban a városok és az államok előszeretettel alkalmazták a kamatszelvekkel ellátott befektetési papírokat. A XVIII. század pedig a részvény sikertörténete.

45 Brunner (1894): 517.

46 Közli Haag: 59.

47 uo. 568. kk.

48 Schultze-von Lasaulx: 79.

49 Közli Schultze-von, Lasaulx: 76.

50 uo. 81.

51 Brunner (1894): 505. kk.

52 uo. 518.

53 uo. 83.

54 Von Gierke, Otto: Deutsches Privatrecht Band II. Leipzig 1905, 106.